

Ideja komunizma u Majstoru i Margariti Mihaila Bulgakova

Horvat, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:954746>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet Rijeka
Odsjek za kroatistiku

IDEJA KOMUNIZMA U MAJSTORU I MARGARITI

MIHAILA BULGAKOVA

(Završni rad)

Mentorica: dr. sc. Danijela Marot Kiš, prof.

Student: Ivan Horvat

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

IVAN HORVAT
Matični broj: 0081125516

IDEJA KOMUNIZMA U MAJSTORU I MARGARITI MIHAILA BULGAKOVA

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr.sc. Danijela Marot Kiš, prof.

14. rujna 2017.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ŽIVOT MIHAILA BULGAKOVA KAO PISCA U SOVJETSKOME SAVEZU.....	3
3. MAJSTOR I MARGARITA	5
3.1. Alegorijska značenja	6
3.1.1 Perspektive	7
4. MAJSTOR I MARGARITA NASUPROT KOMUNIZMA	9
5. MAJSTOR I MARGARITA KAO ALEGORIJA SOVJETSKOGA KOMUNIZMA	10
5.1. Opreka socijalističkome realizmu	12
5.2. Kritika čovjekove moći	14
5.3. Odgovor zlu i nepravdi	16
5.4. Nepostojeća ali sveprisutna tajna policija.....	18
ZAKLJUČAK	22

1. UVOD

Smatrano jednim od najboljih djela nastalih u Sovjetskome Savezu, a neki kritičari ga smatraju i jednim od najboljih djela 20. stoljeća, *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova satirični je prikaz komunističkoga režima i Staljinove vladavine. Bulgakov je smatrao kako Staljinovom vladavinom dominiraju korupcija i pohlepa, a diktatorski režim imao je strog nadzor nad životom građanstva, nad medijima i umjetnosti. Upravo tim problemima Bulgakov se bavi u svome djelu, kroz tri međusobno isprepletene priče koristeći fantastične elemente prikazuje nam Rusiju 1930-ih godina, njene stanovnike i njihovu percepciju života u takvome sustavu.

Dolaskom Staljina na vlast umjetnost je zahvatio val promjena koje su izrazito negativno utjecale na književno stvaralaštvo. Ruski pisci morali su prihvatiti monotonost tema i motiva socijalističkoga realizma, jedinoga pravca pisanja kojega se trebaju bezuvjetno pridržavati, mogli su prikazati život jedino iz idealizirane socijalističke perspektive koja nije imala previše veze sa realizmom. Na nesreću Mihaila Bulgakova, našao se u takvoj atmosferi koja je ograničavala osnovno pravo umjetnika na slobodu izbora iz koje se nikada nije izvukao. Unatoč tomu njegova djela, koja su mnogo puta bila na meti cenzure pa gotovo i uništena, nadživjela su diktaturu i postavila ga kao jednog od najpopularnijih autora dvadesetog stoljeća. Njegova su djela bila objektom nebrojenih knjiga i znanstvenih radova stranih, a nakon pada Sovjetskoga Saveza i ruskih učenjaka.

Njegovo najpoznatije djelo, ono koje ga je učinilo tako popularnim, jest roman *Majstor i Margarita*. Bulgakov je počeo s pisanjem romana 1928. godine, no apsurdni uvjeti pisanja koje je nad njega nametnuo novi režim natjerali su ga da u očaju spali ono što je uspio dotad napisati i promisli želi li se uopće baviti pisanjem u takvome okruženju. Roman je nastavio pisati 1931. godine i pisao ga je sve do 1940. godine kada ga je u tome prekinula smrt. Roman je ipak uspio dovršiti, a prvi put je objavljen tek kao članak 1966. godine u cenzuriranome ruskome izdanju.

Iako je tema ovoga rada prvenstveno veza između romana *Majstor i Margarita* i komunističkoga režima u kojemu je on nastao, neizbježna je i stoga obavezna tematika žanra socijalističkoga realizma koji je dominirao tadašnjim Sovjetskim Savezom, a koji će također biti jedna od tema ovoga rada.

2. ŽIVOT MIHAILA BULGAKOVA KAO PISCA U SOVJETSKOME SAVEZU

Bulgakov je živio u svakodnevici Sovjetskoga Saveza koja je najviše utjecala na smjer njegovoga romana *Majstor i Margarita*. Razlog utjecaja, za njega neugodnoga sovjetskoga života, povezan je s njegovim odrastanjem i obitelji. Odrastao je u religioznoj ortodoksnoj obitelji sa dobrim obrazovanjem stoga mu nova sovjetska politika nije odgovarala.

Još od početaka svoga književnoga stvaralaštva Bulgakov je prepoznat kao vrsni satiričar i humorist. Od 1923. godine pisao je za časopis *Gudok* no već tada ulazio je u sukobe sa nazorima Partije koja je na njega vršila pritisak te 1925. godine prestaje sa radom i okreće se književnosti. Unatoč nepopularnosti koju je počeo stjecati u Sovjetskome Savezu njegove su drame bile visoko cijenjene i često izvođene. Do godine 1929. Bulgakov je i dalje bio relativno uspješan pisac i nije imao većih problema sa vlastima. No 1929. godine umjetnička je sloboda u potpunosti pala u šake Komunističke partije i započeli su problemi sa cenzurom koju su provodili njezini kritičari. Mnogi su Bulgakovljevi kritičari doživjeli njegova djela kao način da se uništi ugled sovjetskoga sustava i ljudi koji su naporno radili kako bi ga izgradili. Iako mu je namjera prvenstveno bila borba za slobodu stvaranja kritičari su ga smatrali iskvarenim piscem koji sovjetskome čovjeku želi zlo pa su nazivali njegova djela anti-sovjetskima i književnim otpadom. Bulgakovljeve su drame prestale sa izvođenjem u kazalištima jer nisu bile u skladu s novim pravilima, a to je za Bulgakova bilo katastrofalno jer je njima zarađivao za život. Tada za njega počinju problematične godine za vrijeme kojih je nastalo i djelo *Majstor i Margarita*. „Po količini cenzuriranih djela i po žestini kojom se na njega obrušila sovjetska kritika treba reći da je posrijedi uistinu represivno mučenička cjelina: >>Analiziravši vlastiti album novinskih isječaka, izbrojio sam da je u deset godina, koliko objavljujem u tiskovinama SSSR-a, o meni napisana 301 kritika. Svega su 3 bile pozitivne, a 298 neprijateljskih.(...) O meni su pisali kao o >>književnom smetlaru<<(…)<< (Bulgakov 2004: 84-85)¹“

¹ Peruško, Ivana, *Poetika progovora: Gorkij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 59- 60

Iako je u početku svoga stvaralaštva bio nezainteresiran za politiku, Bulgakov se počeo zanimati za nju tek kada je uvidio nova pravila koja je politika Sovjetskoga Saveza nametnula umjetnicima diljem zemlje. Bio je primoran sudjelovati u politici čak i ako se to sudjelovanje najčešće očitovalo u obliku njegovih djela. Sam za sebe je tvrdio kako nije političar niti se misli baviti politikom, već je prije svega pisac, vjerovao je kako pisac treba biti slobodan u svome stvaralaštvu, ono što on nije mogao biti. Zbog neracionalnih je pravila Komunističke partije smatrao cijelokupni komunistički režim religijom ropstva, a svoju je ulogu pisca u takvome okruženju smatrao načinom na koji se može boriti protiv njega. Nikada se nije pokušao prilagoditi sovjetskome sustavu i bio je svjestan da mu djelo neće biti objavljeno dok god Sovjetski Savez postoji. „*U geopolitičkome smislu Bulgakova je najtočnije definirati kao svojevrsnoga renegata; u Građanskome se ratu borio na strani bijelogardijaca, o čemu je 1920-ih i 1930-ih godina uporno i mudro šutio. Zatim je surađivao u crvenoarmijskim novinama, no Stalinu je 1930. godine otvoreno priznao kako nikada neće postati komunistički pisac, naglasivši svoju neraskidivu povezanost sa staroruskom buržoaskom kulturom.*”²

U svojim djelima Bulgakov se okreće univerzalnom problemu sukoba pojedinca i društva u kojemu živi. Upravo je to glavni razlog zbog kojega su njegove drame bile na udaru Partije, u njihovom je središtu bio lik u sukobu s društvom kakvo je bilo u tadašnjoj Rusiji što se sovjetskim kritičarima nikako nije svidjelo. U njima se otvoreno dotakao problema koje pojedinac ima u takvom društvu. Junaci njegovih drama osjećaju se nelagodno u svojoj okolini koja im onemogućava napredak i konstantno ih drži u fazi stagnacije nužne za veće dobro. Bulgakov je u svojim djelima junake smjestio u mračna doba koja su ugnjetavala talentirane ljude željne napretka kao što je to bilo i ono u kojemu se on nalazio. „*Upravo je to mučno duhovno progonstvo razdoblje Bulgakovljeve stvaralačke renesanse, u kojoj nastaju za njegova života neobjavljena remek-djela (...)*”³

² Peruško, Ivana, *Poetika progonstva: Gorkij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 61

³ Peruško, Ivana, *Poetika progonstva: Gorkij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 60

3. MAJSTOR I MARGARITA

Roman *Majstor i Margarita* podijeljen je u tri međusobno isprepletena dijela: jedan je smješten u tadašnju Moskvu, drugi je smješten u Majstorov roman o Isusu Kristu, a treći je dio ljubavna priča o Majstoru i Margariti. Mjesto i vrijeme radnje se naočigled spontano prebacuju iz tadašnje Moskve u Jeršalajim iz prvoga stoljeća gdje se događa radnja sa Isusom kao glavnim likom dok se ljubavna priča Majstora i Margarite odvija u tadašnjoj Moskvi. Junaci priče o Isusu i Pilatu „(...) opisani su kao stvarni ljudi, a njen smisao ne služi kao neko objašnjenje ostalih događaja u romanu. Priča o Isusu i Pilatu kao da govori jedino >>u drugom vremenu<< o sličnim događanjima koje obrađuje roman, čak načelno na isti način, bez ikakvih sugestija o nekom izuzetnom simboličkom značenju: ta je priča isključivo dodatak još jedne moguće dimenzije igre romana s vremenom i sa stvarnošću.“⁴ Likovi su podijeljeni u tri skupine: stanovnike tadašnje Moskve, grupu koju čine Sotona i njegovi demonski sljedbenici te likovi iz Majstorovog romana.

Zbog različitih motiva koje sadrži, roman se može čitati kao filozofsko i alegorično djelo ili kao kritika tadašnjega društveno - političkoga stanja.

⁴ Solar, Milivoj; *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003, str. 55

3.1. Alegorijska značenja

Djelo *Majstor i Margarita* od svoje je objave 1967. godine svojom kompleksnošću i pregrštom motiva i tematika pozivalo književne kritičare da odgonetnu njegovo značenje i smisao. Sama činjenica da se roman sastoji od dva različita mjesta i vremena radnje koji ga čine romanom u romanu, ali i dva romana u jednom, poziva nas da prvo povučemo paralele između njih i odgonetnemo koja je njihova svrha. Godinama su kritičari dolazili do različitih zaključaka: aluzije na biblijske tekstove, vrijeme i mjesto nastanka djela, reference na druga djela kao što je Goetheov *Faust*, uzrokovale su polemike među kritičarima koji su iz svih tih elemenata izvlačili različite zaključke. Ako uzmemo u obzir kako su svi ti zaključci subjektivni i zapravo se odnose na pitanje „Što je autor htio reći?“ ne možemo reći kako je jedan zaključak točniji od drugoga. Jedna od takvih teorija je i teorija doma i antidoma. „*Tema doma, točnije tragedija odsutnosti doma i svojevrsno bezdomovinstvo, ključna je za shvaćanje romana Majstor i Margarita, koji je - prema Lotmanu - izgrađen na simboličkoj dihotomiji doma i antidoma. Čini mi se da na toj dihotomiji počiva i cjelokupna piščeva poetika. Od svih je konkretnih moskovskih domova jedan bio izrazito stvaralački prisutan. Riječ je o stanu broj 50. u ulici Bol'shaja Sadovaja, u kojemu je danas smješten Bulgakovljev muzej. Upravo je broj 50 Bulgakovu poslužio kao prototip za zlosretni stan iz 7. poglavlja romana Majstora i Margarite, u kojemu je održan veliki bal kod Sotone. U tom je komunalnom stanu Bulgakov u stvarnome životu proveo nekoliko godina (...)*⁵“

⁵ Peruško, Ivana, *Poetika proginstva: Gor'kij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 69

3.1.1 Perspektive

Krenemo li u čitanje i analizu romana s određenim predumišljajem, on će nam nametnuti očekivanja koja imamo od toga romana, njegove likove, strukturu i način na koji ćemo ga doživjeti. Zbog tih ćemo očekivanja tekst staviti u određeni tematski okvir i prema njemu analizirati likove, tražiti skrivenu simboliku i značenja koja upućuju na to što je autor htio reći. Jedan od najčešćih problema kojima su se kritičari bavili bile su različite perspektive iz kojih možemo tumačiti djelo. Dvije najčešće perspektive o tome što roman *Majstor i Margarita* predstavlja su teološka i sovjetska perspektiva. Teološka perspektiva bazira se na Majstorovom romanu o Isusu Kristu, a sovjetska perspektiva na mjestu i vremenu nastanka *Majstora i Margarite* te problemima koje je roman imao što se tiče cenzure.

Teološka perspektiva usmjerena je na opreku lika Isusa i Wolanda tj. Sotone, a okviri oko kojih se gradi su razni. Kreću se od jednostavnog prikaza dobrote Isusa i zlobe Sotone do odnosa dobra i zla u kojemu se zlo izjednačuje s dobrim jer je jedna od Wolandovih uloga u djelu nastojanje da preobrati ljude koji ne vjeruju u nadnaravno kako bi prihvatili činjenicu da ono ipak postoji uključujući u to i Boga i Sotonu. Sovjetska se perspektiva pak u većini slučajeva bazira na popularnoj interpretaciji Wolanda kao Staljina koji se sa svojim podanicima kreće po Moskvi i širi strah.

Iako se obje interpretacije čine kao da imaju smisla, taj smisao vrijedi samo ako uzmemo u obzir određene likove i događaje ali ne i sve elemente koje roman sadrži (npr. u teološkoj interpretaciji djela likovi koji predstavljaju stanovnike Moskve su suvišni). Naravno, roman je moguće interpretirati i kao više alegorija, no nemoguće je doći do jednoga konačnog odgovora. Bez obzira na glavno značenje koje možemo izvući iz tih perspektiva one nam također služe kao pokazatelj ingenioznosti i kompleksnosti djela čime je autor uspio djelu dati višeznačnost i time potaknuti u kritičara različita mišljenja.

U ovome radu prvenstveno ćemo se usredotočiti na alegorijsko značenje djela u okviru komunističkoga diktatorskog režima u kojemu je nastalo i na njegovu posebnost u odnosu na ostala djela koja su nastajala u skladu s društveno-političkim pravilima toga razdoblja.

4. MAJSTOR I MARGARITA NASUPROT KOMUNIZMA

1920-ih i 1930-ih godina nakon Boljševičke revolucije Sovjetskim Savezom zavladao je politički sustav koji je imao veliki utjecaj na tadašnju umjetnost. Komunistička partija nametnula je pravila nad stvaranjem i izdavanjem književnih djela koja su morala biti pro-sovjetska svojim temama i motivima. Ono što su ta djela trebala predstavljati bio je društveni red i veličanje socijalizma. Autori koji su poštivali ta pravila smatrani su državnim radnicima dok su autori koji su odstupali od takvih tema ili pisali protiv njih smatrani državnim neprijateljima i njihova su djela rijetko, ako uopće, objavljivana. Roman *Majstor i Margarita* nastao je u tome razdoblju i spadao je u drugu skupinu djela, onih koja nisu bila prihvaćena kao prikladno tematizirana za to razdoblje. Jedini prihvaćeni književni pravac od strane cenzure, a koji je preporučila Komunistička partija, bio je socijalistički realizam. Prema uvjetima koje je postavila Komunistička partija sovjetski bi umjetnik u svojim djelima trebao reflektirati postignuća socijalizma tj. pozitivne utjecaje koje je socijalizam imao na društvo te na taj način educirati čitatelje i na njih prenijeti duh sovjetskog patriotizma. Uzmemo li takvo opće pravilo socijalističkog realizma, prema kojemu sva djela koja spadaju pod taj pravac moraju biti isključivo vezana za Sovjetski Savez i socijalizam te ga prikazivati u pozitivnom svijetlu, lako je primjetiti zašto je roman *Majstor i Margarita* odstupao od tih ideala pa je čak smatran i parodijom takvog režima.

Kontekst nastanka *Majstora i Margarite* glavni je odrednik sadržaja djela, stoga su i glavne teme kojima se roman bavi kultura i politika za vrijeme komunističkoga režima te povijest Sovjetskog Saveza tj. Rusije, a sve to u indirektnom prenesenom značenju koje svojim humorom stoji u ironičnoj opreci stvarnome stanju tadašnje Rusije.

5. MAJSTOR I MARGARITA KAO ALEGORIJA SOVJETSKOGA KOMUNIZMA

Jasno je kako su strogi uvjeti koje su organi vlasti stavili nad umjetnike Sovjetskoga Saveza bili ekstremni, takva ograničenja uzrokovala su drastičan pad originalnosti i kreativnosti u sovjetskim djelima i uzrokovala negodovanje u umjetničkim krugovima. Umjetnost je sada služila Komunističkoj partiji, a ne kreativnoj slobodi mišljenja kakvu je prije imala. Samo kroz djela kao što je *Majstor i Margarita* autora koji se nije htio ograničiti i prilagoditi takvim uvjetima, današnji čitatelj može uvidjeti kakav su život vodili građani sovjetske Rusije. Upravo su Bulgakovljevi antikomformistički stav prema socijalističkom realizmu i njegova želja za slobodom pisanja koja je naposljetku ostala neispunjena za vrijeme stvaranja njegovih najvećih djela doveli do nastanka *Majstora i Margarite*.

Bulgakov je, kao što je već više puta spomenuto, imao izrazito negativno mišljenje o novome režimu koji je zavladao Rusijom. Iako ga općenito nije odobravao zbog problema koje je to razdoblje prouzročilo kao što su siromaštvo i pritisak koje su tajne službe imale na stanovništvo, prvenstveno ga je zanimala veza između umjetnosti i ograničenja koja je država nad nju stavila, točnije cenzura koju su trpila većina njegovih djela uključujući i *Majstora i Margaritu*. Jedan od uznemiravajućijih aspekata takvoga društva bila je mogućnost države da iz bilo kojeg razloga i u bilo koje vrijeme optuži umjetnika i ukloni njegova djela iz javnosti zbog razloga koje ona percipira anti-sovjetskim. Bulgakov se tim problemima bavi iz komične perspektive, a nepredvidivost i nelogičnost takvoga ugnjetavanja razlog su stalne anksioznosti koja prati lik Majstora i općenito se može osjetiti kroz kaotičnost događaja u djelu.

Majstorov roman o Isusu trn je u oku Komunističke partije jer su upravo država i Partija ti koji su „spasitelji čovječanstva“, a Isus prema tome nikada nije i ne smije postojati.

Takvo potiskivanje Isusa u Sovjetskome Savezu dovelo je Sotonu koji ga zamjenjuje u ulozi državnoga neprijatelja i svojim fantastičnim moćima suprotstavlja se Staljinovoj prividnoj moći. Dapače, u jednom trenutku dotiče se Staljinovog petogodišnjeg plana za brzi napredak države i pita se kako čovjek može biti siguran u budućnost svoga vladanja kada ne može biti siguran ni da li će sutra biti živ.

Bulgakov kritizira sovjetske ideale koji čovjeka stavljaju u središte univerzuma. I Majstor i Woland su isto kao i Bulgakov svjesni da je svijet previše tajnovit i sklon promjenama da bi ga čovjek mogao kontrolirati. Bulgakov čitatelju pokazuje što se događa kada čovjek sam sebe stavi u središte kao što je Staljin to učinio, i svoje primitivne ljudske potrebe i impulse doživljava kao nešto sveto. U romanu je Woland taj koji ima funkciju kažnjavanja takvih pojedinaca.

5.1. Opreka socijalističkome realizmu

Suptilno napisano kao kritika i satira na socijalistički realizam i komunizam uopće, *Majstor i Margarita* djelo je koje izražava skepticizam prema cijelokupnoj strukturi sovjetskog društva. Sitni, na prvi pogled beznačajni detalji u romanu kao što su oštećenja na zgradama i problemi sa vodoinstalacijama, uništeni parketi, polomljeni crijepovi, korumpirani likovi koji su za manje novčane svote ili odjevne predmete u stanju učiniti bilo što, opiru se normama socijalističkog realizma i predstavljaju pravo stanje stvarnosti. Djela pisana po tadašnjim normama nikako se nisu mogla baviti takvim stvarnim problemima dovodeći u upit i sam naziv toga pravca koji u sebi sadrži riječ „realizam“. Glavna kritika djela usmjerena je upravo na socijalistički realizam i ograničenost koju propagira. U stvarnome životu socijalistički realizam bio je glavni pravac autora Saveza ruskih proleterskih pisaca ili skraćeno prema ruskom RAPP, a u djelu ih predstavlja izmišljena organizacija MASSOLIT. Bulgakov nikada nije bio članom bilo kakve udruge, a pisce te udruge nije smatrao pravim piscima nego samo propagandnim alatom vladajućih. Za svoje su radove u kojima reklamiraju društveni red dobivali nagrade i privilegije kao što su stanovi i godišnji odmori. Svi likovi članovi udruge MASSOLIT prikazani su kao bezvrijedni s vrlo malo zanimanja za pravu književnost.

Bulgakov je takve udruge smatrao još i gorima od same činjenice da su bile bezvrijedne, bile su štetne za književnost jer su onemogućavale pravim i talentiranim piscima stvaranje kvalitetnih djela. Jedan od primjera u kojima Bulgakov kritizira takvu književnost je kroz riječi Majstora, koji smatra kako je čitanje jednog djela MASSOLITA isto kao da smo ih pročitali sve tj. čitanje jednog socijalističko-realističkog djela isto je kao da smo čitali sva djela tog pravca. Majstor je isto kao i Bulgakov razočarani pisac zbog negativnih iskustava koja ima sa iskvarenim političkim i umjetničkim svijetom u kojemu se nalazi.

Kritiziranju komunističke moći Bulgakov ne pristupa jednostavno, on nam daje realne primjere često nespominjane tamne strane sovjetskoga života. Uhićenja i čistke koje je provodila tajna policija stvarale su tjeskobnu atmosferu u životima istaknutih

ličnosti među koje spadaju i umjetnici, takvo je stanje prikazano ponašanjem različitih likova u djelu. Majstor, koji u djelu predstavlja i samog autora, spalio je svoj roman o Isusu kako bi se spasio u susretu sa tajnom policijom koja je kao posao imala uhititi svakoga tko propagira bilo kakvu religiju. U gotovo istoj situaciji našao se i Bulgakov kada je 1930. godine bio primoran spaliti rani primjerak *Majstora i Margarite* kako bi izbjegao uhićenje. Bulgakov u djelu nikada ne koristi naziv „tajna policija“ nego ih oslovljava sa „oni“.

Još jedan motiv koji Bulgakov problematizira je problem životnoga prostora. Problem životnoga prostora mučio je stanovnike srednjih i nižih klasa za vrijeme Sovjetskoga Saveza, mali i tijesni apartmani sovjetskih blokova bili su nedovoljni za život više ljudi i njihova je kvaliteta bila niska. Taj problem Bulgakov je humoristično prikazao ponašanjem likova i krajnostima do kojih su išli kako bi dobili noviji ili kvalitetniji stan. Primjer toga je scena u kojoj tadašnji stanar u jednome od moskovskih apartmana umire i ostavlja iza sebe prazan stan. Nikanor Ivanovič, predsjednik udruge stanara te zgrade, tada počinje dobivati mnoštvo posjeta i telefonskih poziva osoba koje se predstavljaju kao rodbina preminulog prijeteći mu ili ga moleći, a neki su mu čak i nudili mito kako bi im besplatno dopustio da žive u tome stanu. U komunističkome režimu Sovjetskoga Saveza problem životnoga prostora nije bio jedini, također je bilo manjka hrane, odjeće, i različite osobne imovine što je kod stanovnika uzrokovalo veću opsesiju materijalnim nego što je to u kapitalizmu, ironično baš ono što su Staljin i Lenjin htjeli izbjeći.

Posebnost *Majstora i Margarite* nije samo u tome što kritizira i parodira period u kojemu je djelo nastalo ili to što se po tome razlikuje od djela socijalističkog realizma. Sam stil pisanja i njegova struktura vjerojatno bi odbili tipičnoga sovjetskoga čitatelja koji od sovjetske književnosti traži jednostavnost i razumljivost, ali i inspiraciju za život u takvim okolnostima. Detaljno i kompleksno isplanirana struktura, naizgledna nepovezanost nekih dijelova koja se otkriva samo analizom i dubljim promišljanjem te fantastični i religijski likovi suviše kompliciraju roman i čine ga teškim štivom za prosječnoga sovjetskoga čitatelja koji se u djelu jedino može povezati sa onim negativnim, teškim uvjetima u kojima žive njegovi likovi. Mjesta za takve fantastične, mistične i negativne elemente u sovjetskim djelima nije bilo.

5.2. Kritika čovjekove moći

Kroz parodične i satirične scene autor nam otkriva neke od apsurdnih stajališta komunističke propagande, prvenstveno one vezane za velike stvaratelje Sovjetskoga Saveza, Staljina i Lenjina koji su, prema sovjetskoj propagandi, stvorili bolju sadašnjost i budućnost svim ruskim građanima. Stavljani su na pedestal kao osobe koje stvaraju veliku povijest ruske nacije. Time se također dotiče i filozofsko-političkog subjekta o moći pojedinca nad drugima i velike povijesti koju je pojedinac sposoban stvoriti.

U razgovoru dvaju likova, Wolanda i Ivana Bezdomnog, na samome početku djela, Bulgakov iskazuje svoju skeptičnost prema sposobnosti pojedinca i njegovom posjedovanju beskonačne moći kao što je tada smatrana ona Staljinova. Praveći se da je stranac u posjetu Rusiji Woland pita Ivana Bezdomnog, koji je kao i većina stanovnika Sovjetskog Saveza ateist, tko vlada životom na zemlji i tko na njoj održava red ako nema Boga? Na to mu pitanje Bezdomni odgovara kako je čovjek taj koji vlada svime na zemlji. U Bezdomnovom odgovoru vidimo kakav je svjetonazor zastupao Sovjetski Savez. Woland koji očito ima više mudrosti i znanja od ostalih likova u djelu ne slaže se s tim i zastupa mišljenje kako čovjek ne može sa sigurnošću upravljati ni svojom sudbinom, a kamoli sudbinom svega na zemlji jer je ne samo smrtnan, nego neočekivano smrtnan. Nakon tog razgovora njihovog sugovornika Berlioza, glavnog urednika anti-religiozne književne udruge MASSOLIT, čistom slučajnošću ubija gradski tramvaj tako što mu je, nakon što se ovaj poskliznuo, odrubio glavu. U ovome kratkome opisu jasno vidimo autorovu kritiku upućenu novome režimu i njegov skepticizam usmjeren prema tendenciji Sovjetskoga Saveza u veličanju Staljinove moći. Prikazana je ograničenost čovjekova posjedovanja autoriteta i velike moći jednostavnim prikazom njegove smrtnosti, čovjek može posjedovati neupitnu moć nad drugima ali je ona slaba, ograničena i prolazna isto kao što se kasnije pokazala i ona Staljinova.

Ovakvo razmišljanje proteže se kroz cijeli roman, a zastupa ga i Isus u Majstorovom romanu koji također ukazuje na to kako je svaki autoritet nasilje nad ljudima, no u njegovom se kontekstu odnosi prvenstveno na Cezarov autoritet. Bulgakov

je ovdje svoj stav o tome kako autoritet uništava kreativnost i slobodu duha prikazao kroz likove Isusa i Wolanda, a također i kroz lik Majstora čiji je roman o Isusu meta napada sovjetske književne birokracije i razlog Majstorovog privođenja od strane tajne policije.

5.3. Odgovor zlu i nepravdi

Zbog nastanka djela u, za umjetnost, mračnome dobu Rusije *Majstor i Margarita* predstavlja borbu dobra i zla u kojoj „zlo“ paradoksalno predstavlja „dobro“ u obliku Wolanda i njegove skupine. Roman je inspiriran Goetheovim *Faustom*, a Woland, zapravo vrug, ovdje je stvoren po uzoru na Goetheovog Mefista. On je izvor svih fantastičnih događaja i utjelovljenje je kazne svim zagovornicima stajališta da je čovjek u središtu svijeta. Za razliku od Mefista Woland razumije važnost ravnoteže između dobra i zla te zbog toga kaos koji stvara ima smisao. Njegov smisao je da u likovima na koje utječe pobudi razmišljanje o životu i smrti, da vide život kao nepotpun i neispunjen. Wolandovo zlo nad pojedincima ima funkciju „većeg dobra“. Likove, isto kao i sovjetskoga čitatelja (za kojega je roman bio prvotno namijenjen), Woland je trebao osvijestiti, izvući ih iz njihove fiksirane i ograničene perspektive koje im je sovjetska svakodnevnica nametnula. Prema tome Woland nije pravo zlo koje traži žrtve po Moskvi, pravo zlo nije utjelovljeno ali njegova se prisutnost i dalje osjeti.

Woland je sila zla koja djeluje u svrhu većeg dobra, a zlo koje u djelu nije utjelovljeno je sam Staljin. Njegova se prisutnost osjeti u obliku ugnjetavalačkog sustava Sovjetskoga Saveza. Zbog moći koja kvari čovjeka Staljin je izgubio osjećaj za ono što je dobro, on je izvor organiziranog i sustavnog zla koje kvari stanovnike Rusije tako što uništava društvene poveznice među njima, tjera ih na sebičnost i život u strahu. U takvoj vladavini terora koja pojedincu nameće smisao postojanja, a to je služenje državi, teško je pronaći vlastiti smisao. Tako i u djelu ima samo nekoliko likova koji propitkuju smisao svijeta u kojemu se nalaze i koji su sposobni stvoriti vlastiti smisao u njemu. Upravo je to jedan od problema kojima se roman bavi, sposobnost čovjeka da nađe smisao postojanja u svijetu kojime vlada strah. Glavni lik romana, Majstor, je jedan takav lik, njegov smisao je pisanje romana o Isusu i njegovu potragu za smislom možemo usporediti sa slučajem Bulgakova kojemu je također smisao vlastitoga djelovanja u Sovjetskom Savezu bilo pisanje *Majstora i Margarite*. U društvu u kojemu vladajuće sile potiskuju stvaranje vlastitog smisla, a povijest i istina postaju alat za stvaranje smisla pojedinca, pojedinac može pronaći vlastiti smisao u umjetnosti kao što su to učinili Majstor i Bulgakov.

Takvo djelo proizvod je mašte koja propituje svijet u kojemu se nalazi. U *Majstoru i Margariti* Bulgakov je upotrebom jezika stvorio viziju svijeta u kakvome se on nalazi, kakvog propituje i koji na kraju ima završetak kakvome se i on nadao.

Satira kakvu Bulgakov koristi služi otvaranju teksta čime on postaje suprotnost teksta kakav je trebao biti prema soc-realističkim pravilima. Satirom se postiže sloboda unutar romana koja ima funkciju izražavanja Bulgakovljeve vizije. Korištenjem više pripovijedača također se postiže otvorenost djela koje je ispričano iz više perspektiva. Tako npr. u romanu o Isusu imamo Wolanda koji svjedoči događajima, Majstora koji piše roman i Ivana koji o tim događajima sanja, a svi su oni pripovjedači te priče.

5.4. Nepostojeća ali sveprisutna tajna policija

Na samome početku djela već su nam otkriveni neki od glavnih likova, a do kraja djela poznati su nam svi likovi osim jednoga, tajne policije. Dijelovi romana u kojima ulogu ima tajna policija okruženi su mističnom i jezivom atmosferom, gotovo kao da je na djelu nešto nadnaravno, čega se svi boje ali to nitko ne vidi i ne čuje. Unatoč tomu što su ti dijelovi skriveni, tajna policija ima bitnu ulogu u djelu, tijekom radnje gotovo su svi likovi uhićeni ili u stanju bijega od te nevidljive sile. Bulgakov je te scene tako dobro opisao da čitatelja stavlja u dvojbu radi li se tu o nečemu prirodnome ili nadprirodnome. Način na koji je djelovanje tajne policije opisano je uznemirujuće i zbunjujuće, a u likovima uzrokuje anksioznost na koju oni reagiraju bježanjem. Takvim je načinom opisivanja Bulgakov tajnu policiju, inače potpuno stvarnu, učinio fantastičnom i grotesknom silom koje se treba bojati. Takva promjena stvarnosti u koju se umeću fantastični elementi osnova je na kojoj je djelo napisano i ona nam pruža uvid u Rusiju pod Staljinovom vladavinom. Struktura romana analoški je slična strukturi Sovjetskoga Saveza čija se istina bazirala na propagandi, nečemu nestvarnome što je imalo funkciju zamijeniti stvarnost.

U nekoliko scena tajnu policiju predstavljaju pojedinci, oni nemaju imena pa čak ni fizičkoga opisa, takvo siromaštvo opisa agenata tajne policije ne daje nam na znanje kako se tu radi o tajnoj policiji sve dok malo bolje ne razmislimo ili analiziramo djelo. U jednoj sceni Berliozov ujak Poplavski nalazi se u uredu odbora za stanove i nekretnine zbog mogućnosti nasljedstva stana pokojnog Berlioza kada odjednom u ured ulazi nepoznata osoba i šapne nešto u uho čovjeku s kojim je Poplavski razgovarao. Ubrzo nakon toga sugovornik Poplavskoga primoran je izaći iz ureda s nepoznatom osobom. U drugoj se pak sceni opisuje izgled Pelagije Antonovne, žene Nikanora Ivanoviča kojega je tajna policija odvela zbog skrivanja novca u stanu, nakon što je imala susret s tajnom policijom: „... zbog nekog je razloga vrlo blijeda Pelagija Antonovna zatvorila vrata...”⁶

⁶ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 92

Veliki je broj takvih susreta likova s tajnom policijom koji su uvijek opisani u magli, sa neizbježnim nestajanjem ili nekim drugim posljedicama koje je taj susret imao na lika kojega se spominje. Često je korištenje zamjenice „oni“ u scenama sa tajnom policijom: „...oni koji su došli...“, „onaj koji je bacio...“, „oni koji su stajali pokraj“... Također da ne bi bilo očito kako se radi o tajnoj policiji Bulgakov koristi pasivne konstrukcije kojima fokus prebacuje s tajne policije na objekt radnje: „... poduzete su određene mjere kako bi ih se našlo...“, „... Nikanor Ivanovič odveden je u kliniku...“⁷. Kada se u opisu policije ona prikazuje kao subjekt uvijek se koriste opće imenice: „... neki građanin...“, „... nepoznati čovjek...“, „... dva muškarca...“, „... usamljeni muškarac...“. Bulgakov također koristi stvari kojima se tajna policija služi ili njihove ustanove kako bi opisao njihovu prisutnost i djelovanje: „... cijeli kat određenog moskovskog ureda bio je budan, prozori koji su gledali na veliku asfaltiranu površinu bili su osvijetljeni.“⁸, „Ujutro je po njega došao automobil i odvezao ga na posao kao i obično ali ga nije dovezao natrag niti se ikada više vratio.“⁹, „... cijeli kat je radio na slučaju...“. Dok je u svim gore navedenim primjerima lako zaključiti kako se radi o tajnoj policiji u nekim se primjerima koriste fizička ili psihološka stanja likova kako bi se opisalo djelovanje tajne policije: „... Nikanor Ivanovič problijedio je i ustao ...“¹⁰, „... izbežumljena i pokolebana sekretarica također je otišla...“, „...kada ga je ugledao kako ulazi čovjek za stolom je problijedio...“.¹¹

Takvim korištenjem jezika za opis tajne policije Bulgakov ju nije samo pokušavao sakriti od cenzure, njime se približio i sovjetskome čitatelju koji se s tim strahom svakodnevno susretao. Sovjetski čitatelj koji je dijelio strah od spominjanja tajne policije u stvarnome životu mogao je odmah zaključiti kako se u takvim primjerima radi o tajnoj policiji jer je njezino spominjanje zasigurno i tada uzrokovalo slične reakcije.

Teror koji uzrokuje tajna policija također je prikazan njezinom moći djelovanja i u privatnim prostorima građana. Tako u djelu imamo primjer apartmana broj pedeset koji je zahvaćen čudnim nesvakidašnjim događajima kao što je netragom nestajanje njegovih

⁷ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 166

⁸ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 231

⁹ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 232

¹⁰ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 166

¹¹ Bulgakov, Mihail; *MAJSTOR I MARGARITA*, Civitas, str. 242

stanovnika. Iako bi mogli pomisliti kako se tu ipak radi o Wolandu i njegovoj skupini oni ničime nisu vezani za apartman broj pedeset i ne spominju se u tom kontekstu, nestajanje građana spominje se tek usput i ne čini se od ikakve važnosti osim što u čitatelju uzrokuje iste one osjećaje negodovanja radi li se tu zaista o Wolandu ili je riječ o nečemu što pripovjedač iz nekog razloga prikriva. Budući da nikakve poveznice između Wolanda i nestanka građana nisu nađene, a uz to nestajanja su opisana usputno i mistično, gotovo kao da su autoru pala napamet usred pisanja pa ih je odlučio samo tako dodati, možemo prepostaviti da se tu ipak radi o svakodnevnim uhićenjima građana koje vrši tajna policija (kao i u svim drugim već spomenutim slučajevima). Prema tome vidimo kako ni u vlastitom prostoru kao što su stanovi građani nisu sigurni od tajne policije.

Zanimljivo je da unatoč opasnosti kakvu tajna policija predstavlja, njezina djela svejedno ne uzrokuju veliku pomutnju ili na bilo kakav način utječu na svakodnevni život sovjetskoga društva. Likovi se previše ne zapitkuju niti im je od velike važnosti takvo nestajanje određenih građana dok god oni sami nisu žrtve tajne policije, izgleda kako je tadašnje društvo već naviknuto na takve događaje koji su dio njihove svakodnevice. Drugi mogući razlog toga što građani ne pridaju veliki interes nestajanju svojih susjeda je i njihova egocentričnost, usmjereni samo na vlastite interese nisu sposobni vidjeti nepravdu koja se ispred njih događa. U primjeru apartmana broj pedeset, nakon nestanka zadnjih stanovnika koji su tamo obitavali glasine su se širile tek par dana, nakon čega su svi najednom zaboravili na taj događaj i nastavili živjeti kao da se ništa nije ni dogodilo. Tome u prilog ide i činjenica kako sam pripovjedač takve događaje, kako je već prije spomenuto, opisuje usputno i ne daje im odveć veliku važnost.

Činjenica jest da je jezik kakvim Bulgakov opisuje djelovanje tajne policije zapravo isti onaj kojim su se i sovjetski građani koristili za vrijeme Staljinove vladavine. Tajna policija dovedena je gotovo na razinu fantastičnoga pa se čak i sam vrug i njegova družina čine stvarnijima od tajne policije jer su njihovi događaji opisani jasno i precizno. Upravo takvo opisivanje tajne policije koje ju čini nestvarnom i fantastično-grotesknom stvara granicu i odijeljuje jezik od stvarnosti.

Slično je i u stvarnome životu, ono što ne postoji u jeziku kao da ne postoji ni u stvarnosti te je zbog toga tajna policija Sovjetskoga Saveza u stvarnosti, isto kao i u romanu, jeziva i neugodna pojava koju nitko ne vidi i ne čuje ali se njezino djelovanje ipak osjeti.

ZAKLJUČAK

U *Majstoru i Margariti* na površinu je isplivala manjkava stvarnost idealiziranog društva. Skupa sa svim negativnim aspektima države i pojedinca Bulgakov majstorski prikazuje stvarnost u kojoj živi prožetu sitničavošću i apsurdom. Humoristične epizode povezane su autorovim filozofskim stavom o problemima kao što su temelji ljudske kulture, autentičnost moći pojedinca i države nad kolektivom. On u tim štovanim i neupitnim idejama otkriva greške koje se veličaju u socijalističko realističkoj književnosti, a kao alat za to služi mu Woland prema kojem utopija kakvom je trebao biti Sovjetski Savez ne postoji, ljudi uvijek ostaju isti i sve što ih zanima je njihova osobna sreća. Novi režim je predao vlast u ruke nepravdi i prijevari i ograničio slobodu umjetnosti. Takav tamni period u kojemu je djelo nastalo omogućilo je Bulgakovu da stvori svoje vrhovno djelo i najveću suprotnost socijalističkome realizmu.

„Bulgakovljeva je proza primjer sveopće društvene izlomljenosti kakva je simptomatična za ranu sovjetsku (lenjinističku) kulturu. (...) on deklarativno odbacuje politički koncept nove domovine - sovjetske maćehe, iako ne samo da ne može od nje pobjeći, nego od nje čini svoju književnu domovinu, svijet u kojem žive svi njegovi junaci. (...) Ali, na simboličkoj unutartekstnoj razini njegovih djela, ta je domovina predmet ironičnoga izrugivanja, pa čak i poluotvorenoga prezira, zbog čega je najtočnije da je sovjetska Rusija za Bulgakova domovina s primjesama Danteova pakla, koju je u djelima menipejski ismijavao, podrvgavajući je karnevalizaciji.“¹²

¹² Peruško, Ivana, *Poetika progonstva: Gor'kij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013. str. 75

LITERATURA

Bulgakov, Mihail; *Majstor i Margarita*, Civitas, Sarajevo, 2004.

Diklić, Zvonimir, *Književni lik u nastavi: metodičke osnove za interpretaciju književnog lika*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Mataga, Vojislav; *Književna kritika i teorija socijalističkog realizma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.

Mataga, Vojislav; *Književna kritika i ideologija*, Školske novine. Zagreb, 1995.

Peruško, Ivana, *Poetika progonstva: Gorkij i Bulgakov između srpa i čekića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.

Rister, Višnja; *Fantastika i groteska u romanu Majstor i Margarita M. Bulgakova*, 1977.

Solar, Milivoj; *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.